

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**

Dr. Öğr. Üyesi

Orhan TURANORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5975-0469>

Batman Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

orhan.turan@batman.edu.tr

Başvuruda bulundu.

Applied
11/12/2019

Kabul edildi.

Accepted
19/12/2019

Eser Geçmişi / Article Past:

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.658099>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Kıbrıs Ermeni Toplumunu ve Ermeni Kilisesine Dair Bir İngiliz Raporu (1960-1963)

British Report on Armenian-Cypriot Community and Armenian Church in Cyprus (1960-1963)

Öz

Ermenilerin 6. yüzyıldan beri Kıbrıs'ın etnik yapısında yer aldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin adadaki dini liderleri diğer etnik gruplarda olduğu gibi oldukça geniş yetkilere sahipti. Kıbrıs, İngiliz idaresinde başta Anadolu olmak üzere diğer Osmanlı topraklarında ortaya çıkan Ermeni olayları sırasında Ermeniler tarafından bir karargâh olarak kullanıldı. 1915 Sevk ve İskânı'nın ardından bir kısım Ermeni de Kıbrıs'a geldi. Ermenilerin, Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhak edilmesinden itibaren başlayan macerası Türklerin tamamen ortadan kaldırılmasıyla adanın Helenleştirilmesini amaçlayan Rum saldırılarına kadar sürdü.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin "de facto" olarak ortadan kalkmasından sonra Kıbrıslı Türklerle iyi ilişkiler içerisinde yaşayan Ermeniler bu tarihten itibaren önce adanın güneyine sonra da ada dışına göç etmeye başladı. Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası adada yaşayan Ermeni, Maruni ve çingeneleri azınlık olarak kabul etti. Ancak özellikle 1963 sonrasında başlayan Türk-Rum çatışmalarından ötürü adada yaşayan Ermeniler, Kıbrıs'ı terk etmeye başladı. Bu çalışma kapsamında tarihsel süreçte Kıbrıs Ermenilerinin geçmişi irdelenecektir. Ayrıca Soğuk Savaş döneminin bir yansıması olarak Kıbrıs Ermeni Kilisesi'ndeki dini bölünmeye dair bakış açısı Kıbrıs Sömürge Yönetimi'nin bir raporu doğrultusunda ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Ermeniler, Sömürge Yönetimi, Melkonyan Eğitim Kurumu, Ermeni Kilisesi, Soultanian.

Abstract

It is a known fact that Armenians have been part of the ethnic structure of Cyprus since the 6th century. Armenian religious leaders enjoyed the same rights and privileges granted to other ethnic communities under the Ottoman rule. Cyprus was used as headquarters during Armenian incidents which took place in various parts of the Ottoman lands, particularly in Anatolia, under the British rule. Following the Relocation and Resettlement in 1915, some Armenians went to Cyprus. Armenians' adventure on the island which started after occupation of Cyprus by the British continued until the Greek attacks targeting Hellenisation of the island through extermination of Turks.

Following the "de facto" abolishment of the Republic of Cyprus, Armenians who used to be on good terms with Cypriot Turks first moved to the southern part of the island and then abroad. Constitution of the Republic of Cyprus acknowledged the Armenian, the Maronite and Gypsy residents of the island as minorities. However, as armed clashes broke between Turks and Greeks after 1963, Armenian residents fled the island. This study examines the history of Armenian-Cypriots through the historical process. Moreover, the religious split within the Armenian-Cypriot Church will be addressed in the light of a report by the Colonial Government of Cyprus.

Key Words: Cyprus, Armenians, Colonial Government of Cyprus, Melkonian Educational Institute, The Armenian Church, Soultanian.

ATIF: TURAN Orhan, "Kıbrıs Ermeni Toplumunu ve Ermeni Kilisesine Dair Bir İngiliz Raporu (1960-1963)" **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5/3. (Aralık-2019), s. (712-723)

CITE: TURAN Orhan, "British Report on Armenian-Cypriot Community and Armenian Church in Cyprus (1960-1963)" **Journal of History and Future**, 5/3 (December- 2019), pp. (712-723)

GİRİŞ

Kıbrıs'taki Ermenilerin varlıkları farklı kaynaklarda yer almıştır¹. Tarihsel mevcudiyetleri İlk Bizans Dönemi'ne kadar gitmektedir². Hatta adada Lüzinyan idaresinde Lefkoşa'da bir Ermeni Mahallesi vardı³. XIV. Yüzyıl başlarında Kilikya Ermenileri, Kıbrıs ve İtalyan devletleri arasında ticari faaliyetler yoğundu⁴. Bundan dolayı ada Ermenilerinin kökeni, Kilikya ve Suriye Ermenilerine dayandığı iddia edilmektedir. Avrupalı seyyahlar notlarında adada Ermeni Kilisesi'nin bulunduğu işaret etmişlerdir⁵. Bu doğrultuda Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Suriye ve Anadolu'dan Ermeni nüfusun adaya göç ettirilmek istendiği de bilinmekteydi⁶.

Osmanlı hâkimiyetinin ilk resmi belgelerinde Ermeni nüfus diğer dinsel grupları da içine alacak tanımlamayla tâife/ehl-i zimmet/cemâat/zümre olarak adlandırılmıştı. Örneğin 1572 tarihli Kıbrıs Mufassal Defteri'nde ve erken tarihli Lefkoşa Mahkemesi tutanaklarında az sayıdaki Ermeni nüfusundan bahsedilmektedir⁷. Bunlar Venedik idaresinden kalma Ermeni nüfustu⁸. Osmanlı fetihinden hemen sonra Rum, Ermeni, Marunî, Çingene ve diğer etnik ve dini gruplardan oluşan yaklaşık 85 bin kişi vergi kaydı altına alınmıştır⁹. Adaya kendi isteğiyle gelen Ermeniler dışında Osmanlı'nın resmi İskân stratejisi kapsamında imparatorluğun farklı bölgelerinden de Ermeniler adaya getirildi¹⁰. Adanın fethinin ardından Kıbrıs'ta Türk idaresinin Rumlar yanında Ermeniler, Marunîler, Çingeneler, Levantenlere karşı son derece adilane, dengeli ve hoşgörülü bir yaklaşım sergilediği görülmektedir¹¹.

Konuyla ilgili olarak Ermeni hukukçu Nubar Maksutyan da çeşitli vesilelerle adada Türklerin azınlıklara gösterdiği hoşgörüyü ilgili örnekler verip; *“Türklerin Hıristiyanlara gösterdiği engin hoşgörüyü”* vurgulamaktaydı. Bunun dışında *“Türklerin yabancı dinlere olan saygısını dile getirerek Türk yöneticilerin gereksinim duymadıkları Latin kiliselerini Venedik dönemindeki gibi ahır, ambar, depo vs. gibi amaçlarla kullanılmaması ve sadece dini amaçlara hizmet etmesi koşuluyla adadaki Hıristiyan toplumlara verdiğini”* ifade etmekteydi. Bu bağlamda Lefkoşa'nın fethedilmesinden hemen sonra Lefkoşalı Ermeniler, Kıbrıs Beylerbeyi Muzaffer Paşa'ya başvurarak Notre Dame de Tyre kilisesinin kendilerine verilmesini talep etti. Böylece Venedikliler tarafından yıllarca tuz ambarı olarak kullanılan kilise Ermenilere devredildi. Girne'de bulunan Ermeni hacılar için

- 1 Kıbrıs'ta Ermenilerle ilgili genel bilgi için bkz: Theodore Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*, Nicosia, 1965.; M. Akif Erdoğan, *“Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580-1640)”*, Tarih İncelemeleri Dergisi, XVII/1, (Temmuz 2002). (ss. 1-12.); Ali Efdal Özkul, *“Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna ve Faaliyetleri”*, Yeni Türkiye, Ermeni Özel Sayısı, I, Sayı: 60, Ankara, (Eylül-Aralık 2014).
- 2 M. A. Erdoğan, *“Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar, s. 2.*
- 3 Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World (1571-1640)*, New York, 1993, s. 164.
- 4 Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, İstanbul, 1990, s. 84.
- 5 R. C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman...*, s. 272.
- 6 R. C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman...*, s. 274.
- 7 M. A. Erdoğan, *“Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar, s. 2.*
- 8 John Julius Norwich, *A History Of Venice*, New York, 1989, s. 476-477.
- 9 Archimandrite Cyprianos, *Excerpta Cypria : History of Cyprus, Venice, 1788*, s. 345.; Harry Luke, *Cyprus Under The Turks (1571-1878)*, Oxford University Press, London 1921, s. 21.
- 10 M. A. Erdoğan, *“Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar, s. 3.*
- 11 Ulvi Keser, Muharrem Özdemir, *“Kıbrıs'ta Azınlıklar: Ermeniler, Maruniler ve Gurbetler”*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Tarihi, XVII/35 (Güz 2017), s. 319.

yapıldığı düşünülür¹² Soup Megar Ermeni manastırına da fethin hemen ardından vergi bağlamında ayrıcalıklar tanındı¹³.

Kıbrıs adasında 1571 sonrasındaki Osmanlı egemenliği özellikle Ermeniler için hoşgörü, uzlaşma, adil yönetim dönemi oldu. Ortaya çıkan yeni yönetim modeliyle Osmanlı ile Ermeni toplumu iyi komşuluk ilişkileri içinde yaşamaya devam etti. Karşılıklı uyum ve hoşgörü ortamına tepki gösterenler ise adada yaşayan Rumlar oldu¹⁴. Depremden büyük ölçüde zarar gören Soup Megar Manastırı 1811–1814 sürecinde adeta tekrar yapıldı. 1895’de ise Lefkoşa’da bulunan Ermeni Yetimler Fonu tarafından devraldıktan sonra Ermeni çocukları için kamp haline getirildi¹⁵. Bu dönemde adadaki Ermeniler daha sonraki süreçte olduğu üzere ticaret ve özellikle el sanatlarıyla ilgilendi. Yine özellikle Lefkoşa’nın ticari kalbi olarak bilinen Büyük Han ve Tımarcılar Hanı’nda ağırlıklı Ermeni nüfus çalışmaktaydı¹⁶.

Adanın 1878 yılında İngiltere tarafından Osmanlı Devleti’nden devralınmasının ardından 1909 Adana Olaylarıyla¹⁷ birlikte bölgeden ayrılan Ermeniler de Mağusa, Larnaka ve Girne’ye göç etti. Kırk günlük karantina sürecinin ardından adanın farklı bölgelerinde kendilerine yurt edindiler. 1909 sonrası süreçte buraya gelen Ermeni nüfusun yaklaşık 8.000 civarında olduğu tahmin edilmekteydi¹⁸. Kıbrıs’a daha sonraki Ermeni göçü 1915 Sevk ve İskânı sürecinde ağırlıklı olarak Çukurova’dan gelenlerle oldu. Tam da Ermeni göçünün yaşandığı bu süreçte 13 Ekim 1916 tarihinden itibaren daha önce Limni adasında tutulmakta olan Çanakkale savaş esirleri de Mağusa’daki Karakol esir kampına getirilmeye başlandı¹⁹. Kampın altyapı ihtiyaçları, emniyet ve güvenliğini sağlayanlar da Monarga²⁰ bölgesinde Fransa tarafından tesis edilen Ermeni Doğu Lejyonu kampında bulunan Ermeniler oldu. Fransa’nın I. Dünya Savaşı’nın başlamasının ardından Mısır’da kurduğu Ermeni Doğu Lejyonu’nu Kıbrıs’ta yeniden faaliyete geçti. Bu kamplarda eğitilen Ermenilerin Kilikya olarak adlandırılan Çukurova’da Anadolu insanını katletmek üzere kullanılması gayesiyle girişimler başlatıldı. Ardından dünyanın dört bir tarafından buraya getirilen Ermenilerin Mısır’ın liman kenti Port-Said’de konuşlanması ve daha sonra da Kıbrıs’a getirilmeleri söz konusu olacaktı. İngiliz yönetiminin onayıyla Mağusa’nın yaklaşık 20 km doğusunda kimse- nin yaşamadığı, su kaynakları açısından verimli ve gözlerden uzak bir yer seçilmiş idi²¹. Bu kampla ilgili olarak hazırlanan Ermeni/Doğu Lejyonu burada başlangıçta toplam 1.200 kişiden oluşan 6

12 A. E. Özkul, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ta Ermeni...”, s.2.

13 Ulvi Keser, *Kıbrıs’ta Ermeniler 1914-1964*, Tulpars Yay., Ankara, Temmuz 2016, s. 11.

14 Nazım Beratlı, *Lefke Sevgilim*, Işık Kitabevi Yay., Lefkoşa, 2002, s. 25.

15 Sevgül Uludağ, “Yeraltı Notları”, 21 Eylül 2005. (www.stwing.upenn.edu).

16 M. Akif Erdoğan, “Kıbrıs’ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü”, *Kıbrıs’ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 1991, s. 48.

17 1909 Adana Olayları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Mehmed Asaf, 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları, (Yayına Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002.; Süleyman Hatipoğlu, “1909 Adana Ermeni Olayları”, Kahramanmaraş’ta Ermeni Sorunu Sempozyumu, KSİ. Üni., Yayınları, Kahramanmaraş, 2002.; Mehmet Demiryürek, “Ermeni Olayları ve Kıbrıs (1888-1912)”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 20-21, Kış 2005, İlkbahar 2006.

18 Ahmet An, *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar*, Kıvılcım Yay., Lefkoşa, 1999, s. 14.

19 Ulvi Keser, *Kıbrıs, 1914–1923 Fransız Ermeni Kampları, İngiliz Esir Kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türk’ü*, Akdeniz Haber Ajansı Yay. No.17, Lefkoşa, 2000. s.11–89.

20 Ayrıntılı bilgi için bkz: Halil AYTEKİN, *Kıbrıs’ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

21 U. Keser, M. Özdemir, “Kıbrıs’ta Azınlıklar: Ermeniler...”, s. 321.

Ermeni Lejyon Bölüğü ve 160 Suriyeli gönüllü²² ile birlikte 1.350 olan nüfus bölgeye Ermeniler getirildikçe 5000'e yaklaşmıştı²³.

Öte yandan kampta görevli Fransız askeri personeli²⁴ ilk günlerde kampta eğitim görmekte olan Ermenilere hoşgörülü ve sıcak yaklaşırken bu Ermenilerin Trikomo (İskele) isimli köyü basmaları, ardından İngiliz askerlerine saldırımları ve bir askeri de öldürmeleri İngiliz yönetimini rahatsız etti²⁵. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi sonrasında Çukurova bölgesine gönderilecek olan bu Ermenilerin taşkın hareketleri adayı tam anlamıyla kaos ortamına taşıdı. Ayrıca Rumların Ermenilere yardım ederken Türk esir kampını taş yağmuruna tutmaları üzerine İngiliz idaresi adada tek yetkilinin kendileri olduğunu belirtti ve Ermeni kampına bazı sınırlamalar getirdi²⁶.

Anadolu'dan devam eden Ermeni göçünün ardından adanın bütün kasaba ve köylerinde para kazanmanın yollarını ticarete bulan ipek dokumacısı, terzi, marangoz, halı ustası, ayakkabıcı, gümüş, bakır ve altın ustası, basmacı, yemenici, kazaz, kürkçü, aktar, saraç, tüfekçi, yüncü, mobilyacı, tenekeci ve tarak ustası Ermeniler kendilerini ekonomik ve sosyal hayatta daha fazla göstermeye başladı. Çeşitli fabrika ve atölyelerden altın, bakır ve gümüş işçiliğine, mücevher ve kuyumdan fotoğrafçılık, matbaacılık gibi işlerde çalışma imkânı buldu. Bunun sonucu olarak da adanın ilk otomobil servisi, döşemecisi, saat üreticisi, sinema makinisti ve oynatıcısı ve çilingir yanında adayı pastırma, lahmacun ve lokma tatlısıyla buluşturan da Ermeniler oldu. Öte yandan Mağusa'daki Ermeni Doğu Lejyonu'nda bulunan Ermenilerin civar köylere saldırmaya devam etmeleri, Karpaz'da yaşayan Kıbrıslı Türklere saldırımları, taşkınlık yapmaları ve Rumlarla birlikte Çanakkale esir kampındaki Türk esirleri taşlamaları kampın kapatılması yönünde adımları hızlandırdı²⁷. Yine 1921 yılında Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması sonrasında Mersin'den Urfa'ya kadar olan Çukurova bölgesini boşaltan pek çok Ermeni de Kıbrıs'a geldi²⁸. Milletler Cemiyeti'nin verilerine göre Anadolu'dan Kıbrıs'a 1912-1924 arasında 2500 Ermeni göç etmişti²⁹.

Lozan Barış Antlaşması'nın ardından binlerce Kıbrıslı Türk adadan ayrılıp Türkiye'ye göç ederken İngiliz yönetiminin Kıbrıslı Türkler üzerinde baskı ve sansür uygulamaları da yoğunlaştı. Bu dönemde adada yaşananlar ise özellikle 1926 yılında Larnaka'da açılan konsolosluk vasıtasıyla Türkiye'ye iletildi³⁰. Kıbrıslı Türklerin boşalttığı yerlere ise vasıfsız Ermeniler yerleşmeye başladı. Bu arada Türkiye'yle bağlarını koparmayan gazeteciler ve Kıbrıs Türk toplum liderleri adada yaşadıklarını Ankara'ya iletmeye devam etti. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerine yansımış olan bilgiler demografik yapı hakkında aydınlatıcı nitelikteydi³¹.

“...Kıbrıs'ta mevcut muhtelif anasırın nüfusu; Rum: 300.000, Türk: 65.000, Ermeni: 4.000. Mecliste muhtelif anasıra mensup azalar: Rum: 12, Türk: 3 (Necati Özkan, Zekâ, Doktor Eyüp), İngiliz: 9 (Meclisteki İngiliz azalar müntahap olmayıp mahalli hükümet tarafından tayin olunurlar.)

22 Milliyet, 20 Haziran 1982.

23 U. Keser, M. Özdemir, “Kıbrıs'ta Azınlıklar: Ermeniler...”, s. 321.

24 U. Keser, M. Özdemir, “Kıbrıs'ta Azınlıklar: Ermeniler...”, s. 321.

25 Altay Sayıl, Kıbrıs Polis Tarihi, Lefkoşa, 1985, s. 258.

26 U. Keser, M. Özdemir, “Kıbrıs'ta Azınlıklar: Ermeniler...”, s. 321.

27 The Cyprus Gazette, 4 Temmuz 1915.; The Cyprus Gazette, 3 Eylül 1920.

28 Daha geniş bilgi için bkz: Ulvi Keser, Kıbrıs, 1914–1923 Fransız Ermeni Kampları, İngiliz Esir Kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türk'ü, Akdeniz Haber Ajansı Yay. No.17, Lefkoşa, 2000.

29 Justin Mccarthy, Müslümanlar ve Azınlıklar, (Çev: Bilge Umar), İstanbul, 1998, s. 129-134.

30 Kıbrıs Konsolosluğu'nun 14 Eylül 1938 tarihli raporu. BCA.030.10.124.887.3

31 BCA.030.10.57.66.14.

Adada Türk nüfusunun azalması yanında diğer azınlık nüfusun artış gösterdiği süreçte olup bitenlerden kaygılananlar da söz konusuydu³²:

“...Hükümet, Kıbrıs Türklerinin mazi ve istikbalini hiç düşünmeden bilhassa son senelerde onu mağdur edecek bazı icraatta bulunuyor. Pek açık haksızlıklara meydan veriyor ve 65.000 kişilik bir Türk kitlesini aynı ada üzerinde yaşayan birkaç bin kişilik bir Ermeni kütlesinden de aşağı tutarak onu birçok işlerinde adeta sıfır gibi kullanıyor... Mesele bu kadarla da kalmadı, araya Ermeniler de karışmış ve Türklerden inihal edilen yerlere bunlar sokulmuştur. Şimdiki halde memurlar arasında hatırı sayılır miktarda Ermeni memurlar vardır. Binaenaleyh memurların tasnifi için teşkil edilen komisyonda bir Ermeni memurun da bulunuşunu pek tabii buluyoruz... Evet ama mesele onda değil, bize yapılan muamelededir. Bu komisyonun bir tesadüf eseri olması akla gelmez. Çünkü bunların birisi İngiliz, birisi Rum ve birisi Ermeni'dir...”. Kıbrıslı Türklerin sosyal ve ekonomik açıdan yetersizliği nüfuzunu yitirmesine neden oldu. Çünkü göçler, ekonomik sıkıntılar, israf, eğitimsizlik, örgütlenme eksikliği gibi farklı sebeplerle güç kaybetti. Ardından ticaret hayatı dışında eğitimden güvenliğe devlet kademelerinde görev yapacak İngilizce bilme zorunluluğu ön-gören Sömürge yönetimi de Ermenilere yeni olanaklar sağladı.³³

Lefkoşa'da kurulan ilk Ermeni Okulu Mısır, İngiltere ve Fransa'da yaşayan Ermenilerin ekonomik desteğiyle 1924 yılında Melkonyan Enstitüsü/Eğitim Kurumu³⁴ ismiyle faaliyete başladı. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde de ticaret ve ekonomi Ermeni kökenlilerin tekelindeydi. Adada çeşitli iş kollarında faaliyet gösteren varlıklı Ermenilerin dikkati çeken en önemli özelliği işbirliği ve dayanışma içinde olmalarıydı³⁵.

Adada ticaret ve ekonomik hayatın Ermeniler tarafından ele alınmasının ardından çarşı ve pazarlarda Garabyan, Menokyan, Damadyan, Malukyan gibi isimlerle dükkânlar daha çok görülmeye başlandı. Lefkoşa'da ticaret yapan Ermenilerin hemen hepsi Arap Ahmet, Yedi Er ve Tanzimat Sokağı civarında yaşamaktaydı. Ayrıca isim babalığını Lokmacı Kirkor'un yaptığı ve halen KKTC ile Güney Kıbrıs Rum Kesimi sınırını teşkil eden Lokmacı Barikatı ile Lefkoşa'nın üç kapısından birisi olan Baf Kapısı bölgesi de Ermenilerin tercih ettikleri yerlerdi. Lefkoşa Arasta'da ve pazarlarda ticaret yapanlar arasında Hampaçyan gibi karyolacılar, saatçiler, kunduracılar, terziler, su tesisatçıları ve ibrikçiler ve lokmacılar da vardı³⁶. Ermeniler, Lefkoşa dışında Mağusa'da da yerleşmeyi tercih etti. Adadaki Kıbrıslı Türkler ise her daim uyum içinde herhangi bir sorun yaşamadan önyargılardan ve olumsuz hareketlerden kaçınarak Ermenilerle komşu oldu. Lefkoşa'yla Mağusa

32 İsmet Konur, *Kıbrıs Türkleri*, Remzi Kitabevi, 1938, s. 90.

33 U. Keser, M. Özdemir, “*Kıbrıs'ta Azınlıklar: Ermeniler...*”, s. 323.

34 Mısırlı tütün tüccarı Krikor ve Garabed Melkonian kardeşler tarafından inşa edilmiştir. Yardım amacıyla kurulan enstitünün mimarlık hizmetleri Osmanlı İmparatorluğu'nda baş mimar olarak görev yapan Sarkis Balyan'ın oğlu Garo Balyan tarafından üstlenildi. Temelleri 15 Şubat 1924'te atıldı 13 Şubat 1926'da tamamlanarak hizmete girdi. Lefkoşa'daki Strovolo ile Eylence arasında bulunan Ermenilere ait ünlü Melkonian Eğitim Enstitüsü bir selvi koruluğunda birbirine benzer iki büyük binadan oluşmaktadır. Diasporadaki Ermenilere ait en büyük öksüzler yurdu olarak da bilinmektedir. 1915 Geçici Sevk ve İskân Kanunu neticesinde yaşanan Anadolu'daki Ermeni göçü vesilesiyle Kıbrıs, Suriye, Lübnan, Filistin, Mısır, Yunanistan ve Mezopotamya'ya sığınan 500 civarındaki öksüz ve yetim Ermeni çocuğuna barınak ve eğitim imkânı sağlamak amacıyla kuruldu. 1926-1940 yılları arasında Ermenilere öksüzler yurdu olarak hizmet verdikten sonra 1934-2005 yılları arasında yaklaşık 12000 Ermeni çocuğuna Orta-Lise seviyesinde yatılı eğitim hizmeti verdi. Kapandığı 2005 yılından sonra binalar kültürel miras kapsamına alınmıştır (Tuncer Bağışkan, “*Kıbrıs Tarihinde Ermeniler*”, Yenidüzen, 29 Kasım 2013.)

35 Erten Kasımoğlu, *Eski Günler Eski Defterler*, İzmir, 1986, s. 13.

36 U. Keser, M. Özdemir, “*Kıbrıs'ta Azınlıklar: Ermeniler...*”, s. 323-324.

haricinde de küçük gruplar halinde Ermeniler ikâmet etmekteydi³⁷.

1 Nisan 1955 günü adayı patlattığı bombalarla kaos ortamına çeviren EOKA³⁸ faaliyetlerinin ardından bazı Ermeniler korku ve paniğe kapıldı. Yaşadıkları huzursuzluk nedeniyle Kıbrıs dışına göç etmeye başladı. Bu göç hareketinde 1945 sonrasında Avrupa'dan İsrail'e (o dönemki Filistin) gitmeye çalışan Yahudilerin İngiltere tarafından yaklaşık üç yıl boyunca zorla adada toplama kamplarında tutulmasının da etkisi vardı³⁹. Ermenilerin bu dönemde tercih ettikleri ülkeler ise ABD, İngiltere ve Avustralya oldu⁴⁰.

Bu çalışmada Kıbrıs Ermenilerinin tarihi yanında sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı hakkında da bilgi verilmiştir. Buna ek olarak Kıbrıs Sömürge Yönetimi'nden G. Sinclair ve Özel Birim Başkan Vekili A. F. Thompson tarafından Kıbrıs Ermeni toplumundaki dini ve politik bölünmeye dair kaleme aldığı iki mektuptan oluşan rapor incelenmiştir⁴¹. Rapor 1960-1962 arasında kapsamaktadır. Burada Kıbrıs Ermeni cemaatinde bir bölünmenin olup olmadığı irdelenmiştir. Kurulacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti ve hazırlanacak anayasada Ermenilerle ilgili bazı özel hakların yer alması durumunda bu olası bölünmenin etkileri gündeme gelmişti. Özellikle bu makalenin maksadı hazırlanan rapor doğrultusunda Ermeniler arasındaki olası bölünmenin altyapısının iki İngiliz memurun müşahadesiyle yansıtılması şeklinde olmuştur.

Kıbrıs Sömürge Yönetimi'nin Ermeni Raporu ve Değerlendirmeleri

Kıbrıs Sömürge Yönetimi görevlilerinden George Sinclair 7 Mayıs 1960'da elde ettiği bilgiyi "Gizli ve Özel" ibareli dosyayı Özel Birim Başkanı A. F. Thompson ile paylaştı. Buradaki konunun içeriği Ermeni toplumunda son zamanlarda ortaya çıkan bazı sorunlarla ilgiliydi. Sinclair "iyi yerleştirilmiş bir bilgi kaynağı" ile konuşmuştu. Bu bağlamda bazı endişelerini dile getirdi. Buna göre önemli bir Ermeni eğitim kurumunda bazı disiplin eksikliklerinden kaynaklı sorunlar mevcuttu. Üstelik birkaç hafta önce okul müdürünün hayatını kaybetmesi malum endişeyi daha fazla artırmıştı. Dolayısıyla yeni bir sorunun ortaya çıkması olasılığı ve kurumun dışındaki Ermeni topluluğuna yayılma ihtimali bu görüşmenin gerçekleşmesine neden olmuştu. Ancak burada başka konular da gündeme geldi. Şöyle ki Sinclair'in kaynağı bu görüşmede Kıbrıs Ermeni toplumundaki dini ve politik bölünmeye dair bazı iddialardan bahsetmekteydi⁴².

Raporda II. Dünya Savaşı sonrasında Kıbrıs Ermenilerine olan etkileri de yer almaktaydı. İngiltere ve Fransa'nın savaştan yenik çıkması uluslararası siyasette önemli değişimlere yol açmıştı. Büyük savaştan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) küresel süper güç olarak çıktı. İki ülkenin dünyayı paylaşma rekabeti "soğuk savaş"⁴³ döne-

37 U. Keser, M. Özdemir, "Kıbrıs'ta Azınlıklar: Ermeniler...", s. 324.

38 EOKA kelimesinin açılımı "Ethniki Organosis Kyprion Agoniston/Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü"dür. Ayrıntılı bilgi için bkz W. Byford-Johns, Grivas and the Story of EOKA, Robert Hale Ltd., London 1959; Makarios Druşotis, Karanlık Yön EOKA, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2007.; Sabahattin İsmail, 150 Soruda Kıbrıs Sorunu, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1998.

39 Alexander Michael Hadjilyra, "The Multicultural Character of Cyprus", The Armenians of Cyprus, Lefkoşa, 2009, s. 16.

40 A. M. Hadjilyra, "The Multicultural Character of Cyprus", s. 5.

41 The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 926/1494, 30 Mayıs 1960 Tarihli Kıbrıs Sömürge Yönetimi tarafından hazırlanan rapor.

42 FO 926/1494, 30 Mayıs 1960 Tarihli Kıbrıs Sömürge Yönetimi tarafından hazırlanan rapor.

43 II. Dünya Savaşı'ndan sonra savaştan galip çıkmış iki büyük devlet ve bu devletlerin arasındaki anlaşmazlık ve çatışmanın doğrudan birbirlerine karşı silah kullanmadan sürdürüldüğü belirli bir tarihsel döneme verilen addır. (Oral Sander, Siyasi Tarih (1918-1994), İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 224).

mini başlattı. SSCB ve ABD liderliğindeki Doğu ve Batı blokları arasında görülen sürekli gerginlik siyasi, psikolojik, ekonomik, bilimsel ve teknoloji gibi alanlarda ortaya çıkan çatışma din-mezhep politikalarına da yansdı. Savaş sonrasında topraklarını genişleten Sovyet rejimi Batılı ülkelere karşı Sovyet yönetiminin dine karşı hoşgörülü olduğunu göstermeye çalıştı. Böylece Batı'nın Sovyet yayılcılığından duyduğu endişeyi azaltmayı düşündü⁴⁴. Yani Kilise bu dönemde Sovyet dış politikasının bir unsuru olarak kullanıldı⁴⁵.

SSCB'nin din politikaları bağlamındaki yaklaşımı raporda da kendine yer buldu. Buna göre Sovyetler Birliği son zamanlarda önemli bir Ermeni nüfusunu barındıran yakın coğrafyalarla ilgilenmekteydi. Bu ülkeler üzerindeki etkisini artırmak için Rusya Ermenistanı Başpiskoposu'nu "aktif" bir şekilde kullanmayı benimsedi. Bu bağlamda ziyaret edilen yerlerden biri Lübnan oldu ve Başpiskopos bu ülkeye gitti. Aslında bu zoraki bir geziydi. Çünkü ziyareti boyunca SSCB adına ona eşlik edenler tarafından sıkı bir gözetim altında tutuldu. Rapora göre buna rağmen oradaki Ermenilere, Lübnan'a gelmesi ve faaliyet gösterirken kendi özgür iradesiyle hareket etmediğine dair fırsat bulabilmiş idi. Buradaki genel amaç Lübnan'daki Ermeni Kilisesi'nin Katolikosu'nu⁴⁶ Sovyet Ermenistanı Başpiskoposunun kontrolü altına almaktı. Böylece SSCB'nin denetimine girmiş olacaktı. Rapor Lübnan'daki Ermeni kesiminin sayısı hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre nüfusları 120 bin kadardı. Bu da gayrimüslim topluluğun % 25'ine karşılık geliyordu. Dolayısıyla Ermeniler büyük önem arz etmekteydi. Aslında gezi bir başka özelliği ile de ön plana çıkmaktaydı. Şöyle ki o dönemde Lübnan'da Katolikos seçimi yapılmıştı. Ancak SSCB seçimin iptal edilmesini ve yerine kendilerinin istediği bir vekilin gelmesini istemekteydi. Böylece Lübnan Ermeni Katolikosu dolaylı olarak Ermenistan Başpiskoposu'nun emri altına girmesi taraftarı olacaktı. Bu kararlı girişim o raddeye vardı ki Lübnan mahkemesine dahi intikal etti. Ancak bu durum SSCB açısından başarısızlıkla sonuçlandı⁴⁷.

Raporda adadaki Ermeni Kilisesinin ruhani yapısıyla ilgili açıklamalar da yer almaktaydı. Buna göre Kıbrıs'taki Ermeni Kilisesi Lübnan'daki Katolikos'a karşı sorumluydu. Dini nüfuz mücadelesi soğuk savaşın araçlarındandı. Bu durum adadaki Kıbrıs Ermenileri üzerinde de sözkonusu idi. Raporda Ermeni toplumunun önde gelen üyelerinden George Soutanian⁴⁸ adı dikkati çekmekteydi. Ona göre bütün Ermeni toplulukları Sovyet Ermenistanı'na bağlanmalıydı. Sinclair'e göre kendisi bu konuda radikal bir tutum sergileyen kesimin yöneticisi konumundaydı. Aslında rapora göre bu grubun talebi Beyrut'taki Katolikos'un tanınması değildi. Onların beklentisi Kıbrıs'ta gelecekte Sovyet Ermenistan Başpiskoposuyla yakın ilişkiler kurabilecek bağımsız birinin olmasıydı⁴⁹. Ayrıca bu grup Beyrut'taki Katolikos'un genel rehberliğinde Ermeni Kilisesi'ni yöneten yerel Ermenilerin ana grubuna aktif bir şekilde muhalefet etmekteydi. Bu karşı çıkmanın odak noktası raporda iki şekilde belirdi: Birincisi; Soutanian'ın desteğinde Ermeni Kilisesi karşısında bulunan

44 Yasin Coşkun, "Kilise-Devlet İlişkilerinde İyileşme:1943-1957 Yılları Arası Sovyet Rusya'da Din Politikası", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, XV/60, s. 51-52.

45 SSCB dönemi din politikaları için daha geniş bkz: Şir Muhammed Dualı, Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din Devlet İlişkileri, İstanbul, 2014.; Hanife Saraç, "Kutsalı Topyekûn Dönüştürme Çabası: Lenin ve Stalin Döneminde Sovyetler Birliği'nin Din Politikası", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bahar 2019, Sayı: 23.

46 Katolikos: Tüm dünya Ermenilerinin Baş piskoposu anlamına gelmektedir.

47 FO 926/1494, 9 Mayıs 1960 tarihli G. Sinclair imzalı mektup.

48 Kıbrıs Ermeni topluluğunun hayatında yıllardır öne çıkan bir isim olan G. Soutanian 14 Nisan 1884 Lefkoşa doğumlu olup aynı zamanda Lefkoşa'da D.O.M.S. Ltd'nin ortağıdır (FO 926/1494, 14 Mayıs 1960 tarihli A. F. Thomson imzalı mektup).

49 FO 926/1494, 9 Mayıs 1960 tarihli G. Sinclair imzalı mektup.

kendisine ait mülkte Ermeni Kulübü'nü kurdu. Burada kilise ibadeti sırasında gürültü ve kavgalarla dikkat dağıtıyorlardı. Ermeniler için yılın en önemli ibadeti olan *Kutsal Cuma Ayini* sırasında dahi aynı şekilde davranmaya devam ediyorlardı. İkincisi ise bu kurumun Beyrut'taki Katolikos hâkimiyeti altındaki hiçbir kiliseyi tanımadığı gerekçesiyle Soutanian'ın üzerinde hâkimiyet kurduğu Melkonian Kurumu grubunun Lefkoşa'daki Ermeni Kilisesi'ne katılmalarına izin vermeyi reddetmekteydi⁵⁰.

Bir eğitim kurumu olarak hizmet veren Melkonian rapora göre gerçekte Soutanian'ın isteklerine göre yönetilmekteydi. Aynı zamanda kurum New York'taki Ermeni Yardımlaşma Komitesi ile yakın işbirliği içerisindeydi. Hatta komite okula yılda 25 bin sterlin yardım yapıyordu⁵¹. Ancak kurumdaki dini ve siyasi bölünmeler yönetim kademesini de birbirleri ile çatışmaya sevk etti. Bu durum doğal olarak kurumda ve toplumda bir huzursuzluk meydana getirdi. Akabinde bazı kurum üyeleri ve New York Komitesi arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Aslında en önemli sorun ekonomik sıkıntılardı. Bu bağlamda Sinclair, Sömürge Yönetimi adına kaynağı aracılığıyla kuruma yardım teklifinde bulundu. Ancak bu konuda olumlu ya da olumsuz bir cevap alınamadı.

Sömürge Yönetimi memurlarından Sinclair'in Ermeni toplumu ile ilgili mektubuna Kıbrıs Özel Birim Başkan Vekili A. F. Thomson hazırladığı başka bir raporla katkıda bulundu. Bu rapor daha ziyade Soutanian özelinde; Ermeni toplumundaki konumu ve faaliyetleri hakkındaydı. Yukarıda da değinildiği üzere Soutanian merkezi New York'ta bulunan "*mezhepçi ve politik olmayan*" şeklinde tanımlanan Ermeni Genel Yardımlaşma Birliği'nin (EGYB) Kıbrıs Şubesi'nin kurulmasından sorumluydu. EGYB kendi yerel komitesi aracılığıyla Melkonian Eğitim Kurumu'nun işlerini yönetmekteydi. Kıbrıs Şubesi'nin başkanı olarak burada büyük bir etkiye sahipti⁵².

Rapora göre Kıbrıs'ta yekpare bir Ermeni toplumundan bahsetmek mümkün değildi. Farklı hizipleşmeler mevcuttu. Soutanian'ı destekleyen Ermeniler ise kendilerini "*Demokratik Parti*" olarak tanımlamaktaydı. Onlara göre Sovyet Ermenistan'ındaki Gregoryen Kilisesi ile geleneksel dini bağlar korunmalıydı. Ancak bu konuda şöyle bir ihtilaf söz konusuydu. Savunulan bakış açısı Komünist ideolojiye hiçbir destek sağlamıyordu. Mevcut Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti kültürel ve dini olarak "*bağımsız*" idi. Ancak siyasi olarak bu durum söz konusu değildi. Varlığını sürdürebilme konusunda Sovyet Rusya'ya muhtaçtı. Raporda Soutanian'ın yaklaşık on iki ay önce Birlik üyeleri tarafından kulüp olarak kullanılmak üzere Lefkoşa'da Victoria⁵³ sokağında kullanılması için bir ev bağışladığı da dile getirilmişti⁵⁴.

Kıbrıs'taki Ermeni toplumunda raporda ifade edildiği üzere *sözde* Demokratik Parti'ye muhalif olan gruptan da bahsedilmekteydi. Bu feshedildiği iddia edilen Ermeni Devrimci Partisi, Taşnak⁵⁵ idi. Mevcut grup Taşnak'ın amaç ve düşüncelerini desteklemekteydi. Onlara göre "...

50 FO 926/1494, 9 Mayıs 1960 tarihli G. Sinclair imzalı mektup.

51 FO 926/1494, 9 Mayıs 1960 tarihli G. Sinclair imzalı mektup.

52 FO 926/1494, 14 Mayıs 1960 tarihli A. F. Thomson imzalı mektup.

53 Günümüzdeki adı Salâhi Şevket sokağı.

54 FO 926/1494, 14 Mayıs 1960 tarihli A. F. Thomson imzalı mektup.

55 Ermenistan'ın bağımsızlığını sağlamak amacıyla 1890'da kuruldu. Halen gerek Ermenistan Cumhuriyeti'nde gerekse diasporadaki Ermeniler arasında etkili bir siyasi partidir. Ermenice adıyla "*Daşnaksutyun*" olan örgütün adı dilimize ses değişikliklerinden dolayı "*Taşnaksutyun*" olarak geçti. Kısaca Taşnak adıyla da bilinmektedir. Ermenicede "*federasyon*" anlamına gelmektedir. Örgüt özellikle Rusya'daki Ermeni örgütleri başta olmak üzere birçok cemiyetin birleşmesinden oluştuğu için bu adın verilmesi uygun görülmüştür. (Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Kamuran, Gürün, Ermeni Dosyası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.; Orhan Doğan, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksutyun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)" Selcuk Üniversitesi Sosyal

şu anda Türk hâkimiyeti altındaki eski Ermeni illerini de dâhil ederek Sovyet Rusya'dan bağımsız bir egemen Ermeni Devleti kurulmalı” idi. Raporda bu iddiaların yanı sıra Kıbrıslı Ermeni Taşnakçılara ait bir futbol kulübüne de değinildi. Demokratik Parti'nin sahip olduğu kulüp gibi rakipleri de Lefkoşa'daki Victoria Sokağı'ndaydı⁵⁶. Takım aslında 1934'de kurulan Ermeni Genç Erkekler Derneği'nin spor koluydu. Derneğin takımının adı ise İngilizce ilk harfleriyle *Ayma* (Armenian Young Men's Association) idi⁵⁷.

Raporda iki grup arasındaki rekabete sahne olan nüfuz mücadelesi de yer aldı. Taşnakçı muhalif parti, Soutanian ve Demokratik partinin etkisine rağmen Melkonian Enstitüsü dışında Ermeni Kilisesi'nin ve yerel okulların kontrolünü elinde tutmaktaydı. Bu iki karşıt grup tarafından sahip olunan farklı bakış açısı mevcut eğitim kurumuna yansdı. Dolayısıyla bir dizi sıkıntıların ardından başlayan disiplinsizlik dalgasıyla sonuçlandı⁵⁸. İki parti arasında ortaya çıkan bir diğer sorun ise Bölgesel Kilise Konseyi Başkanlığı seçiminde yaşandı. İddiaya göre Soutanian'a karşı olanlar onun destekçilerinin çoğunu oylamadan hariç tutmuştu. Hatta seçimde hile yapıldığı suçlaması da gündeme geldi. Böylece bu iddia mahkemeler nezdinde bir hukuk davasına inceleme konusu oldu. Bu seçim sonunda Onniç Chakarian, Bölgesel Kilise Konseyi Başkanı olarak göreve başladı. Kendisi raporda bir liderden ziyade *sembolik* ya da *sözde* başkan olarak ifade edilmişti⁵⁹.

Ermeni toplumu ve gruplaşmalar ile ilgili ele alınan mektubun son kısmında bazı çıkarımlar yapılmıştır. Burada politik ve dini bölünmenin altyapısına dair bazı tespitler ele alındı. Mektupta özellikle Soutanian ve onu destekleyenlerin görüş ve düşünceleri ön plana çıkmaktaydı. Ona göre bütün Ermeniler, Sovyet Ermenistan'ındaki kiliseye geleneksel bağlılıklarını devam ettirmeliydi. Ancak kendi aralarında komünist rejime hiçbir şekilde sempati söz konusu değildi. Öte yandan Soutanian'a karşı olan diğer parti ise kendi açısından daha antikomünist idi. Diğer grubun aksine Lübnan'daki Katolik Ermeni kilisesini desteklemekteydi⁶⁰. Hem Soutanian hem de Chakarian bu iki karşı grubun önde gelen figürleriydi. Herhangi bir kişisel ya da politik önyargıya sahip değillerdi. Toplumun en üstün menfaatlerine sahip kişileri olarak birer kanaat önderleri olarak görülmekteydi. Sömürge Yönetimi raporda özellikle Soutanian grubu üzerinde durmaktaydı. Ona göre geleneksel ruhani liderleri olan Sovyet Ermenistan'ındaki kilise desteklenmeliydi. Çünkü Kıbrıs Ermeni toplumunun çıkarları buradaydı. Ayrıca Sovyet etkisinin dışında kalan tüm Ermeniler de bu düşünceye destek vermeliydi. Böylece Sovyetler Birliği'nin zayıflatma çabalarına rağmen kilisenin ruhani liderliğini sürdürme çabalarına da güç katacaktı. Diğer yandan Soutanian grubuna karşı olanlar ise daha farklı ve ideolojik düşünmekteydi. Raporda uygulanabilirliği gerçekçi bulunmayan ayrı bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasından yana tavır almışlardı. Bu amaç doğrultusunda Komünist etki alanının dışında bir ruhani lider desteklenecekti. Böylece dini gelenekten de uzaklaşmış olacaktı. Ancak bu bölünmenin raporda Komünizm karşıtı ve taraftarları arasındaki bir anlaşmazlık olarak görülmemesi gerektiği de ifade edildi⁶¹. Rapordan anlaşıldığı üzere sonraki süreçte Sömürge Yönetimi bu bölünmeye müdahale etmek istedi. Fakat Ermeni toplumu içerisinde-

Bilimler Enstitüsü Dergisi, Konya, 2008.)

56 FO 926/1494, 14 Mayıs 1960 tarihli A. F. Thomson imzalı mektup.

57 Ayrıca kulüp 1947-1948 futbol sezonunda Kıbrıs Futbol Federasyonu üyeliğine kabul edildi. Bu doğrultuda Kıbrıs Ulusal Ligi içinde Ermeni ve Kıbrıs Türk takımları arasında karşılaşmalar yaptı (Ahmet An, İlk Kıbrıs Türk Futbol Takımları ve Çetinkaya'nın Tarihi (1902-1963), Lefkoşa, 2007.; Tuncer Bağışkan, “Kıbrıs Tarihinde Ermeniler”, Yenidüzen, 29 Kasım 2013.)

58 FO 926/1494, 14 Mayıs 1960 tarihli A. F. Thomson imzalı mektup.

59 FO 926/1494, 14 Mayıs 1960 tarihli A. F. Thomson imzalı mektup.

60 FO 926/1494, 14 Mayıs 1960 tarihli G. Sinclair imzalı mektup.

61 FO 926/1494, 14 Mayıs 1960 tarihli G. Sinclair imzalı mektup.

deki ayrışmanın yeterince derinleşmediğine kanaat getirerek bekleme kararı alınmıştır.

Türkler ve Rumlara arasında anlaşma sağlanarak Kıbrıs Cumhuriyeti 16 Ağustos 1960'da ilan edildi⁶². Bu dönemde adada 3.628 Ermeni vardı. Ermeniler 107.500 Kıbrıslı Türk'ün ödediği verginin yaklaşık 3/1'ini ödemekteydi. Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'na göre adadaki yaşayanlar "Rum ve Türk" şeklinde iki grup halinde değerlendirildi. Geriye kalanlar ise azınlık statüsünde kabul edildi. Bu Ermeni nüfustan Lefkoşa'da 2.500, Larnaka'da 800, Mağusa'da 250 kişi yaşarken bir kısmı da kırsal alanda yerleşikti. Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasına göre dini grup ve azınlık olarak değerlendirilen Maruniler, Latinler ve Ermeniler⁶³ ise devletin asli unsuru değildi. Durum böyle olunca da onların da asli unsurdan birine dâhil olabilmeleri amacıyla bir halk oylaması düzenlendi. Bu referandumda 1.077 Ermeni, Kıbrıslı Rumlar lehine oy kullanırken, 5 kişi de Türkler lehine kullandı. Bunun sonucunda da adadaki Ermeniler Anayasa'nın 2. maddesinin 3. bendine göre Rum cemaatinin parçası olarak kabul edildi⁶⁴.

Rumların 21 Aralık 1963'te Akritas adı verilen plan dâhilinde adanın dört bir tarafında başlattığı saldırılar sadece Kıbrıslı Türklere değil Ermenilere de zarar verdi. Silahlı EOKA mensupları daha önce Rumlara da yaptıkları üzere kendilerine yardım ve yataklık etmeyen, şantajlarına boyun eğmeyen, propagandalarına karşılık vermeyen ve maddi yardımda bulunmayan pek çok Ermeni bombalı saldırılara maruz kaldı. Ayrıca gasp ve darp olayları yaşandı. Bütün bu kaos ortamının içerisinde Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı sıfatıyla Makarios'un azınlık olarak Anayasal haklar verilen Ermenileri zorunlu asker yazmaya başlaması da çok büyük tepki çekti. Aynı günlerde gerek Rum ve gerekse Yunan gazeteleri tarafından 1915 olaylarına göndermeler yapmak suretiyle adada yaşayan Ermeniler, Kıbrıslı Türkler aleyhine kışkırtılmaya çalışıldı⁶⁵. Türklerle iyi ilişkiler içinde yıllarca birlikte yaşayan ve genellikle Türkçe konuşan Ermeniler⁶⁶ Kıbrıs'taki toplumlararası çatışmalardan etkilenmiş ve zaman içerisinde önce adanın güneyine sonra da ada dışına göç etmeye başlamıştır.

SONUÇ

Osmanlılar Kıbrıs Ermenileri ile ilk kez 1571'de tanıştı. Ancak çoğunlukla Ermeni nüfus 1909 Adana Olayları, 1915 Sevk ve İskân Kanunu ve Milli Mücadele sonrasında adaya gelmeye başladı. Türklerle genellikle uyumlu ve barış içerisinde komşuluk ilişkileri yaşandı. Hatta adada Türklerle Ermeniler arasında Rumlara karşı zaman zaman bir dayanışma da olmuştur. Adada Ermeni nüfusu tarihsel süreçte farklılıklar göstermiştir. Bu konudaki tek istisna ise 1916 yılından itibaren adaya getirilen Doğu Lejyonu mensubu Ermenilerin aileleriydi. Bu Ermeni aileler de zaman içinde farklı ülkelere göç ettiklerinden ortalama nüfus 3.000 civarında oldu.

21 Aralık 1963'te EOKA'nın başlattığı saldırılar sırasında adadaki Ermenilerin korunması ve taşınmaz mallarının emniyet altına alınması ise 1959 Londra ve Zürih Andlaşmaları'na bağlı olarak konuşlanan Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı tarafından gerçekleştirildi. Günümüzde Kıbrıs'ta yaklaşık 2.000 kadar Ermeni yaşamaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu Güney Kıbrıs sınırlarında yaşamaktadır⁶⁷. Çalışmada Kıbrıs'ta Türk ve Rumlar dışında adanın önemli unsurlarından

62 Bozkurt, "Hoş Geldiniz", 16 Ağustos 1960, Sayı: 1554.; Milliyet, "Kıbrıs Bağımsız Oldu", 16 Ağustos 1960.

63 A. M. Hadjilyra, "The Multicultural Character of Cyprus", s. 5.

64 Nacak, 22 Haziran 1962.; A. M. Hadjilyra, "The Multicultural Character of Cyprus", s. 21.

65 U. Keser, M. Özdemir, "Kıbrıs'ta Azınlıklar: Ermeniler...", s. 325.

66 Tuncer Bağışkan, "Kıbrıs Tarihinde Ermeniler", Yenidüzen, 29 Kasım 2013.

67 U. Keser, M. Özdemir, "Kıbrıs'ta Azınlıklar: Ermeniler...", s. 338.

olan Ermenilerin tarihinin ele alınmasının yanı sıra Sömürge Yönetimi'nin 1960-1962 yılları arasında Ermenilerle ilgili hazırladığı kısa rapor değerlendirilmiştir. Rapor genel olarak soğuk savaşın Kıbrıs Ermeni Kilisesi üzerindeki etkisinden hareketle toplum üzerindeki dini ve ideolojik bölünmeyi irdelemiştir. Burada iki grup ön plana çıkmıştır. Birincisi Soultanian önderliğindeki Demokratik Parti ikincisi ise Taşnak yanlıları şeklinde olmuştur. Soultanian taraftarları Komünist rejim idaresi altında da olsa Ermeni Kilisesi'nin Erivan'daki Başpiskoposluğa bağlanmasını savunurken Taşnakçılar ise Lübnan Ermeni Katolikosluğu'nu istemekteydi. Burada Kıbrıs Sömürge Yönetimi'nin bu gelişmeleri nasıl değerlendirdiği, Ermeni toplumundaki çekişme, kilisenin konumu ve etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Rapor hazırlanırken henüz Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilmemiştir. Ermeni toplumu içerisinde kimi bölünmelerin ortaya çıkması olasılığı karşısında mevcut rapor hazırlanmıştır. Ancak ciddi bir bölünme olmadığı gibi Ermeniler adanın diğer küçük cemaatleri gibi Kıbrıs Anayasası'nda azınlık olarak kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

A-ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Türkiye)

The National Archives (İngiltere)

B-AKADEMİK ESERLER

AN, Ahmet, Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar, Kıvılcım Yay., Lefkoşa, 1999.

AN, Ahmet, İlk Kıbrıs Türk Futbol Takımları ve Çetinkaya'nın Tarihi (1902-1963), Lefkoşa, 2007.

AYTEKİN, Halil, Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

BERATLI, Nazım, *Lefke Sevgilim*, Işık Kitabevi Yay., Lefkoşa, 2002.

COŞKUN, Yasin, "Kilise-Devlet İlişkilerinde İyileşme: 1943-1957 Yılları Arası Sovyet Rusya'da Din Politikası", Karadeniz Araştırmaları, XV/60, (ss.46-53).

CYPRIANOS, Archimandrite, Excerpta Cypria : History of Cyprus, Venice, 1788.

DEMİRYÜREK, Mehmet, "Ermeni Olayları ve Kıbrıs (1888-1912)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 20-21, Kış 2005, İlkbahar 2006.

DUALI, Şir Muhammed, Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din Devlet İlişkileri, İstanbul, 2014.

DOĞAN, Orhan, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütyun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Konya, 2008.

ERDOĞRU, M. Akif, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü", *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 1991.

ERDOĞRU, M. Akif, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580-1640)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVII/1, (Temmuz 2002), ss.(1-12).

GÜRÜN, Kâmuran, Ermeni Dosyası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

HADJILYRA, Alexander Michael, "The Multicultural Character of Cyprus", *The Armenians*

of Cyprus, Lefkoşa, 2009.

HATİPOĞLU, Süleyman, “1909 Adana Ermeni Olayları”, Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu, KSİ. Üni., Yayınları, Kahramanmaraş, 2002.

JENNINGS, Ronald C., Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World (1571-1640), New York 1993.

JOHNS, W. Byford, Grivas and the Story of EOKA, Robert Hale Ltd., London, 1959.

KASIMOĞLU, Erten, Eski Günler Eski Defterler, İzmir, 1986.

KESER, Ulvi, Kıbrıs, 1914–1923 Fransız Ermeni Kampları, İngiliz Esir Kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türk'ü, Akdeniz Haber Ajansı Yay. No.17, Lefkoşa, 2000.

KESER, Ulvi, Kıbrıs'ta Ermeniler 1914-1964, Tulpars Yay., Ankara, 2016.

KESER, Ulvi, Muharrem Özdemir, “Kıbrıs'ta Azınlıklar: Ermeniler, Marunîler ve Gurbetler”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Tarihi, XVII/35 (Güz 2017), s. 317-344.

KONUR, İsmet Kıbrıs Türkleri, Bürhaneddin Matbaası, 1938.

LUKE, Harry, Cyprus Under The Turks (1571-1878), Oxford University Press, London, 1921.

MCCARTHY, Justin, Müslümanlar ve Azınlıklar, (Çev: Bilge Umar), İstanbul, 1998.

NORWICH, John Julius, A History Of Venice, New York, 1989.

ULUDAĞ, Sevgül, Yeraltı Notları, 21 Eylül 2005. (Erşimi Tarihi: https://www.stwing.u-penn.edu/~durduran/hamambocu/authors/svg/svg10_3_2004.html)

TURAN, Şerafettin, Türkiye-İtalya İlişkileri, Metis Yay., İstanbul, 1990.

SANDER, Oral, Siyasi Tarih (1918-1994), İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

SARAÇ, Hanife, “Kutsalı Topyekûn Dönüştürme Çabası: Lenin ve Stalin Döneminde Sovyetler Birliği'nin Din Politikası”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bahar 2019, Sayı: 23, (ss.73-96).

SAYIL, Altay, Kıbrıs Polis Tarihi, Lefkoşa, 1985.

PAPADOPOULLOS, Theodore, Social and Historical Data on Population (1570-1881), Nicosia, 1965.

ÖZKUL, Ali Efdal, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Ermeni Toplumunu ve Faaliyetleri”, Yeni Türkiye, Ermeni Özel Sayısı, I, Sayı: 60, Ankara, (Eylül-Aralık 2014).

İSMAİL, Sabahattin, 150 Soruda Kıbrıs Sorunu, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1998.

C-SÜRELİ YAYINLAR

The Cyprus Gazette

Yenidüzen

Nacak

Bozkurt

Milliyet